els segles VIII-XIII, on exemplifica les principals transformacions detectades mitjançant una sèrie de casos exemplars de la zona. Pascal Buresi descriu les transformacions de la frontera peninsular entre cristians i musulmans durant els segles XI-XIII, tot destacant les activitats productives a una escala local, els centres de poder a una escala regional i l'evolució de les dues societats a una escala mediterrània. Josep Torró sintetitza, des de l'anàlisi hidràulica, quins poden haver estat els objectius i els efectes de les primeres operacions colonitzadores feudals al regne de València, operacions que impliquen la creació de nous sistemes irrigats difusos i que també persegueixen el drenatge dels marjals. José Mª Martín sistematitza les diverses tècniques constructives d'època andalusina observades a la província de Granada, tècniques que classifica i subdivideix a partir de cinc tipus bàsics (*mamposteria, sillarejo, sillería, tapial, ladrillo*), tot reflexionant sobre el seus usos i cronologies. Jesús Brufal descriu i comenta algunes de les restes visitades durant l'itinerari pràctic del curs, com són la torre de la Ràpita (Vallfogona de Balaguer), certs monuments de Castelló de Farfanya i el castell d'Algerri. Marta Monjo, Carme Alòs i Eva Solanes sintetitzen els avenços obtinguts al jaciment del Pla d'Almatà (Balaguer) al capdavall de vint anys de recerca arqueològica, on les successives intervencions aporten dades sobre la muralla, el barri dels terrissaires, la necròpolis, les cases i els carrers o els materials recuperats.

Finalment, aquesta publicació incorpora la transcripció de les discussions que seguiren les ponències i d'una taula rodona sobre el present i el futur de l'arqueologia andalusí, on destaquem la presidència i els àcids comentaris de Guillem Rosselló, mestre de mestres en aquesta disciplina.

RAMON MARTÍ
Universitat Autònoma de Barcelona

Flocel SABATÉ (dir.), Jesús BRUFAL (coord.), *III Curs internacional d'arqueologia medieval: Arqueologia Medieval. La prospecció i el territorio,* Lleida, Pagès, 2010, 223 pp. ISBN 978-84-9975-070-5.

En aquesta publicació queden recollides les actes del III Curs d'Arqueologia Medieval, celebrat a Lleida i Algerri el 13 i 14 de març del 2008. L'objectiu d'aquesta edició es va centrar en el paper de la prospecció arqueològica en els estudis territorials, com presenta en la seva introducció Flocel Sabaté, on també repassa la historia de l'Arqueologia des de l'Edat Mitjana. En total s'hi presenten set ponències que engloben aspectes ben diferenciats.

Antonio Malpica defensa la cientificitat de l'Arqueologia i especialment de la prospecció arqueològica, no només a l'hora d'identificar jaciments sinó també per establir les relacions dels assentaments humans dins d'un territori concret, en el seu cas el de la Vega de Granada. Ricardo Izquierdo realitza una aproximació al territori de la Sagra (Toledo) a través del seu poblament, utilitzant sobretot les fonts escrites i la toponímia i relegant les prospeccions a una opció complementària, atesa la poca precisió cronològica que aportarien. Jorge Eiroa proposa un marc metodològic on la prospecció representa, junt amb l'anàlisi documental i toponímica, l'excavació arqueològica i un tractament informàtic de les dades, una eina més per aconseguir l'objectiu final d'explicar l'organització d'una societat concreta, com per exemple les comunitats situades en la frontera castellano-granadina dels segles XIII-XV. Vicente Salvatierra analitza el paper de les ciutats durant l'emirat andalusí i la seva continuïtat o ruptura amb el model romà i/o visigot, centrant el seu estudi en els àmbits urbans, tant els excavats, com els no excavats o els despoblats de l'Alt Guadalquivir, a la província de Jaén. Al seu torn, Helena Kirchner repassa i sintetitza diversos treballs sobre arqueologia hidràulica, tant en el seu vessant teòric, on realitza una tipologia dels sistemes hidràulics andalusins, com en estudis territorials concrets arreu de la geografia andalusina i feudal. Tot seguit, trobem un text de Christophe Picard sobre la figura del *ribāṭ* a la zona sud-oest d'al-Andalus, en un intent de determinar-ne els seus orígens i la seva funció fronterera emprant tant documentació escrita com dades arqueològiques. Per últim, Jesús Brufal encabeix un estudi sobre els canvis de capitalitat en les regions de la Frontera Superior d'al-Andalus com a conseqüència de la conquesta almoràvit del segle XII, centrant el seu interès en la ciutat i el territori lleidatà.

Finalment, aquesta publicació aplega els diversos debats, fins a tres, que es van dur a terme durant els tres dies de curs. En aquest apartat destaca la presència d'Eduard Riu-Barrera, que també va participar d'aquest esdeveniment, però qui finalment no va poder aportar el seu text a l'edició de les actes, de la mateixa manera que tampoc ho va poder fer Hermenegildo Fernandes. En la transcripció d'aquestes discussions, en les quals també eren presents Carlos Laliena, José Ignacio Padilla i Francesc Fité, s'observa com es van tractar temes no només relacionats amb elements propis de la prospecció o el territori, sinó que també es va parlar sobre la pràctica arqueològica medieval, la salvaguarda del patrimoni o la dicotomia entre intervencions programades i excavacions d'empresa.

XAVIER GONZALO ARANGO
Universitat Autònoma de Barcelona

José Ángel SESMA MUÑOZ, *El tráfico mercantil por las aduanas de Ribagorza (1444-1450). Producción y comercio rural en Aragón a finales de la Edad Media*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza-Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2010, 400 pp. (Textos e instrumentos para la investigación; 10). ISBN 978-84-92522-19-4.

En el presente volumen, José Ángel Sesma transcribe y comenta los 25 registros conservados entre 1444 y 1450 de los puntos aduaneros instalados en el espacio de Ribagorza, dentro del reino medieval de Aragón, para controlar el tráfico mercantil y recaudar sobre él el derecho de las Generalidades. Conviene recordar que este derecho consistía en la exigencia a todos los productos que entraban o salían del territorio aragonés de un porcentaje de su valor de mercado. En concreto, las aduanas incluidas aquí son las enclavadas en ocho lugares: Benasque, Benabarre, Bonansa, Estadilla, Graus, Lascuarre, Montañana y Pont de Suert.

El libro pertenece a la colección "Textos e instrumentos para la investigación" que viene editando desde 2003, en la Universidad de Zaragoza, el Departamento de Historia Medieval, Ciencias y Técnicas Historiográficas y Estudios Árabes e Islámicos. En esta serie supone la tercera contribución del profesor Sesma a la publicación de las fuentes aduaneras aragonesas de finales de la Edad Media, tras las que dedicó a las aduanas de Huesca (en 2005) y de Jaca y Canfranc (en 2006). De hecho, la estructura de la obra sigue el modelo establecido en ambos casos anteriores: el grueso lo constituye lógicamente la transcripción de los registros de Ribagorza (pp. 25-355), a la que acompañan al final unos índices onomástico y de mercancías (pp. 357-398) y al inicio una breve introducción (pp. 5-24). En ésta se anotan las características que revistió la zona de Ribagorza tanto en el comercio exterior de Aragón como en el sistema aduanero del reino, y se resumen los datos principales que cabe extraer de las aduanas reproducidas en relación con los productos y los operadores que vertebraban los tráficos comerciales y con los ámbitos económicos (locales o regionales) que se veían afectados por ellos.

En cuanto a trabajo de edición heurística, el libro en su conjunto significa una aportación de interés indudable para la comunidad de historiadores, sobre todo para los investigadores de la fiscalidad y el comercio o incluso de la filología, gracias a la abundancia y la diversidad del léxico con que se hacen constar las mercancías en los documentos transcritos. Pero, en mi opinión, el volumen sirve para subrayar también otros dos elementos de importancia.

El primero atañe a la riqueza de las fuentes aduaneras de Aragón, procedentes del Archivo de la Diputación de Zaragoza, por lo menos para algunos años de mediados del siglo XV. Esto es algo que ya habían enseñado los textos previos citados de José Ángel Sesma, y que se reitera bien en esta nueva publicación. Si seguimos las palabras del propio autor (pp. 5 y 7), al tratarse de una línea documental muy especializada, toda la que rodea a la fiscalidad medieval (como la de las aduanas) es básica para conocer no sólo la evolución de la realidad impositiva, sino asimismo la actividad económica de las comarcas consideradas. En el ejemplo de Ribagorza, además, por su condición de área homogénea y fronteriza con el sur francés y el oeste catalán, el movimiento global atestiguado de mercancías expresa la proyección comercial de sus habitantes, el comportamiento económico del territorio como unidad de producción y consumo, y su posible actuación como espacio de tránsito hacia otros focos.